

UDK 82(091)

Pregledni rad

Kristina PETERNAI-ANDRIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku

kpeterna@ffos.hr

MODELI KNJIŽEVNE POVIJESTI, PRIPOVIJEDANJE I IDENTITET

U članku se analiziraju različiti pristupi pripovijesti u historiografiji te ih se povezuje s različitim modelima književne povijesti. Teza o pripovijesti kao konstitutivnoj za povijest, ali i tvorbu identiteta, prati se kroz postavke H. Whitea, P. Ricœura, J. F. Lyotarda, L. O. Minka, s jedne strane, te D. Carra, J. Brunera i O. Sacksa s druge. Dok prvi vide pripovijest kao naknadni proizvod djelovanja subjekta, potonji tvrde da su pripovijesti inherentne ljudskom djelovanju i samom tijeku života. Njima zajedničku tezu o nužnosti međuodnosa pripovijesti i života nastoji pak opovrgnut G. Strawson raspravljajući protiv tvrdnje da je iskustvo prošlosti prijeko potrebno konstituirati kroz pripovijesti. Zaključno se Strawsonovo razlikovanje dijakronijskih i epizodičkih subjekata razmatra paralelno s različitim modelima književne povijesti. Kao što je u modelima samopercepcije što ih predlaže G. Strawson riječ o oprečnim doživljajima prošlog iskustva i različitim pristupima sebstvu, ali se ne može govoriti o sustavu podređenosti i nadređenosti, tako se ni različiti modeli književne povijesti ne treba povrgnuti hijerarhizaciji.

Ključne riječi: *književna povijest, pripovijedanje, identitet, dijakronijski subjekti, epizodični subjekti*

1.

Teza o pripovijedanju kao činu neophodnom za opisivanje i razjašnjavanje povijesnih, pa i književnopovijesnih, zbivanja polazište je i glavna nit mnogih suvremenih rasprava u humanističkim znanostima.¹ Za zapisivanje prošlih događaja historiografija² rabi pripovjednu vezu, ili, kako to kaže Hay-

¹ Usporedi: Biti 2000, Solar 2000, Ciglar-Žanić 2008, Žužul 2011.

² Historiografiju ovdje shvaćamo kao svako iznošenje rezultata povijesnih istraživanja u pisanom obliku.

den White, bez pripovijesti nema ni raspoznatljivog povijesnog diskurza: gotovo svaka povijest je pripovijest, gotovo svaka povijest pripovijeda.³ Louis O. Mink izričito tvrdi: „veliki dio historiografije jest, i nastaviti će biti, u oblik pripovijesti“ (Mink 2001: 213). Rasprava o ulozi pripovijesti pri zapisivanju povijesti dakako nije nova tema budući se povijesti već od antike pišu kao pripovijesti: zadaću povijesti spomenuo je već Aristotel tvrdeći da ona treba pripovijedati stvarne događaje: „Povjesničar i pjesnik ne razlikuju se naime, time što pripovijedaju u stihu ili prozi (...) nego razlikuju se time što jedan pripovijeda stvarne događaje, a drugi ono što bi se moglo očekivati da se dogodi.“ (Aristotel 2005: 21). U ovom često citiranom ulomku u aktualnom fokusu neće biti uobičajeno razlikovanje između povjesničara i pjesnika, nego prije svega segment što govori o onom zajedničkom i povjesničaru i pjesniku: obojica, naime, pripovijedaju. U području historiografije o pripovijedanju se danas prvenstveno raspravlja u smislu pružanja koherentnosti historiografskom tekstu, odnosno povezivanju i tumačenja prikazanih događaja. Sam pojam pripovijesti kao zaseban teorijski koncept u fokus istraživanja ulazi tek prije pedesetak godina kada nastojanjima strukturalista, posebno naratologa, dolazi do svojevrsne emancipacije koncepta pripovijesti i njegova odjeljivanja ili izdvajanja od izučavanja književnih žanrova ili fikcije te prepoznavanja kao fenomena što premašuje disciplinarnu granicu. Do tada uvriježeni pojam umjetničke proze (*fiction*) zamjenjuje „neutralniji“ i „obuhvatniji“ pojam pripovijesti ili pripovjednog teksta (eng. *narrative*, fr. *recit*) čime se zapravo briše i razdjelnica među pripovjedinim oblicima, a pripovijesti dobivaju status osnovnog načina razumijevanja izvanjskog, ali i unutarnjeg svijeta pojedinca.⁴ Pripovijest se naratološkim nastojanjima postupno ustoličila u središte kulture, ne samo kao spoznajni, nego i društveni entitet: „identitet kojemu pripovijest teži nije toliko spoznajni koliko društveni, a to znači usmjeren prema kulturalnom, spolnom, rasnom, klasnom (samo)prepoznavanju autora i njegova/njezina čitateljstva“ (Biti 2002: 191). Ni život, ni književnost, ni povijest ne slijede znanstvene zakone, nego slijede logiku priče, tvrdi, među ostalima, J. Culler.⁵ U dvadesetom se stoljeću, naime, dijelom odbacuje tradi-

³ Usporedi: White 1975, 1989, 2004.

⁴ Prema R. Barthesu: „pripovjedni tekst nalazimo u mitu, predaji, bajci, pripovijetki, noveli, epu, priči, tragediji, drami, komediji, pantomimi, na oslikanom platnu (sjetimo se Carpačiove Svete Uršule), na vitražu, filmu, u konverzaciji. Osim toga, pripovjedni tekst je, u svojim gotovo beskonačnim oblicima, prisutan u svim vremenima, na svim mjestima, u svim društvima. Nema, niti je ikad bilo naroda bez pripovjednog teksta. Sve klase i sve društvene grupe imaju svoje pripovjedne tekstove, a veoma često u njima uživaju ljudi različitih, gotovo suprotnih kultura“ (Barthes 1992: 47).

⁵ Usp. Culler: „kako bi se razumjela Francuska revolucija, potrebno je shvatiti pripovijest koja prikazuje to kako je jedan događaj doveo do drugoga“ (Culler 2005: 97).

cionalan pogled na historiografiju u smislu povjesničareva neovisnog i objektivnog predstavljanja prošlosti te se ona počinje promatrati s obzirom na svoju retoričku funkciju.

U različitim disciplinama humanističkih i društvenih znanosti – književnoj teoriji, psihologiji, ekonomiji, antropologiji, teologiji, filozofiji, sociologiji, političkoj teoriji – javio se interes za pripovijestima, a potaknuto prepoznavanjem toga da su one raširene u najrazličitijim oblicima svakodnevnog života: od propagandnih poruka, filma i TV serija, glazbenih spotova, reklama, do priča o svakodnevnim zbivanjima i poslovnih izvještaja i drugdje – time i središnje za prikaz individualnih i kolektivnih identiteta. Kao ključno teorijsko pitanje vezano za pripovijest Culler ističe sljedeće: „je li pripovijest temeljni oblik znanja, daje nam znanje o svijetu kroz tumačenje svijeta, ili je ona retorička struktura koja izobličuje koliko i otkriva? Je li pripovijest izvor znanja ili obmane?“ (Culler 2005: 108), otvarajući time pitanje o pouzdanosti ijednog znanja. Konačno zaključuje: „moramo se kretati amo-tamo između svijesti o pripovjednom tekstu kao o retoričkoj strukturi koja proizvodi iluziju uvida i pristupa koji pripovjedni tekst proučava kao osnovni model shvaćanja koji nam je na raspolaganju.“ (Culler 2005: 109)

2.

Povijest književnosti također je najčešće pripovijest. Suvremene rasprave o povijesti književnosti uglavnom su suglasne oko toga da ona, kao grana ili područje unutar znanosti o književnosti, treba prikazivati razvoj sustava književnosti uključivši ponajprije autore i njihova djela, a zatim i širi kulturni i društveni kontekst.⁶ Dominantan oblik književne povijesti je pripovjedni: književna historiografija obično uvlači tekstove u niz i stvara predodžbu o tome što književnost i kultura jesu pričajući pripovijest. Privid vjerodostojnog prikaza zbilje omogućen je pripovjednim oblikom, a „glavni lik“ te pripovijesti pozicioniran je najčešće u naciju, no to može biti i religija, ili rasa ili pokrajina, književni oblik ili književna škola. Budući se u povijesti književnosti nerijetko prikazuje kultura u cijelosti – politika, religija, pravo, umjetnost, mediji, znanost – književna povijest je svojevrsni pokušaj rekonstrukcije književnog, ali i kulturnog diskurza u određenom povijesnom trenutku. Međutim, treba imati u vidu to da konstrukcija prošle zbilje nije i ne može biti tek neutralno sredstvo opisa, nego je ujedno i njezina (performativna) konstrukcija,⁷ čime je pod znak pitanja postavljena i pozicija historiografije kao objektivnog,

⁶ Usporedi: Biti 2000, Solar 2000, Ciglar-Žanić 2008, Žužul 2011.

⁷ Vidi više: Peternai 2005.

nepristranog prikaza zbiljskih događaja. Jednako tako, nema ni nepristranih pripovjedača jer niti jedan pripovjedač ne može postići apsolutnu objektivnost. Uvidjevši nedostatke pripovjednog modela književni povjesničari se dijelom okreću alternativnim oblicima tražeći rješenje u enciklopedijskom pristupu ili nizanjem mikro eseja. Tako uz pripovjedni oblik nastaju oni „alternativni“, konkretno, različiti leksikoni ili književne enciklopedije gdje je književna povijest segmentirana abecednim slijedom, a uključeni su autori, nazivi perioda, nazivi književnih oblika,⁸ dok se pojedine književne povijesti pišu i kao svojevrsne geografije literature.⁹ Književnu povijest moguće je izgraditi i oko takozvanih logičkih subjekta.¹⁰ Jedan od češćih modela je onaj enciklopedijski: „Enciklopedijska forma, za razliku od sintetičke narativne, ne dovodi događaje koji tvore književnu prošlost ni u kakvu (pred)određenu vezu, ne stavlja ih u razgovijetan odnos ni prema kakvome postojanom označenom.“ (Biti 2000a: 414). Riječ je o hotimičnom izbjegavanju kontinuiteta, jedinstva, cjelovitog linearnog pripovijedanja. Alternativi modeli ipak su malobrojniji u odnosu na modele književne povijesti što se priklanjaju pripovijedanju.

3.

Kroz pripovijest se književno i kulturno-povijesno zbivanje prikazano u književnoj povijesti podređuje jedinstvu i kontinuitetu. Američki teoretičar povijesti Hayden White¹¹ iznosi stav prema kojem su se veliki devetnaestostoljetni povjesničari pri pisanju povijesti oslanjali na književne žanrove, konkretno na romancu, komediju, tragediju i satiru. Pripovijesti se dakle motre kao osnovni način na koji razumijevamo sebe i svijet oko sebe, budući da

⁸ Iako nije u užem području interesa ovoga rada, zanimljivim i važnim nameće se spomenuti projekt „Comparative History of Literatures in Europea Languages“ u sklopu izdavačke kuće John Benjamins, a unutar kojeg su u četiri sveska pod zajedničkim naslovom „History of the Literary Cultures of East-Central Europe“ objavljene književnopovijesne činjenice koje se tiču i hrvatske književnosti s obzirom na to da pojam „Istočna-srednja Europa“ pokriva područje od baltičkih zemalja na sjeveru do Makedonije na jugu. Naime, koncepcija toga projekta napušta uvriježene književnohistoriografske modele i gradi se oko križišta ili čvorišta: kauzalne veze ne čine oslonac, nego se vrši svojevrsno skeniranje književne kulture s pet polaznih točaka: (1) politička povijest, odnosno temporalna čvorišta političkog vremena; (2) žanr, pokret, razdoblje; (3) topografija; (4) institucije; (5) fiktionalni i povijesni likovi, odnosno tipovi i stereotipovi.

⁹ Franco Moretty je povijest europskog romana od 1800. do 1900. uobličio u osobit atlas izradivši niz karti koje skeniraju romanesknu literaturu uključujući i mjesta odvijanja radnje romana.

¹⁰ Ferdinand Braudel na primjer koji je povijest gradio oko Mediterana kao konceptualne matrice.

¹¹ Vidi: White 1975 i kasnije.

život slijedi logiku priče. Realni događaji iz povijesti dobivaju smisao tek u pripovjednom obliku, prema Whiteu, pa je svojevršno kalupljenje zbilje u pripovjedne obrasce, njihovo ulančavanje u pripovjedni slijed, zapravo rješenje problema prevođenja znanja u kazivanje jer one „uobličavaju ljudsko iskustvo u značenjske strukture“ (White 1989: 130).¹² U pripovijestima White nalazi odgovor na pitanje provođenja znanja u kazivanje: pripovijedanje se ispostavlja kao čovječanstvu zajednički metakod primjeren odašiljanju poruka o zajedničkoj zbilji.¹³ U naratološkom problematiziranju historiografije otvara se problem granice između pripovijedanja u povijesti i pripovijedanja u književnosti budući je stečen uvid prema kojem historiografija nema pristup prošlim događajima, nego uvijek nužno barata tek izvorima o njima. Navedeno vodi k zaključku da i književnost i povijest predstavljaju skupljanje „označitelja“, a ne „činjenica“, s tom razlikom što povijest pretendira na ostavljanje dojma istinitog ili zbiljskog.¹⁴ Funkciju povijesti u smislu upoznavanja zbilje u prošlosti smjenjuje uvid o njezinoj autoreferencijalnoj i etičko-političkoj niti, odnosno, povijest se motri kao retorička praksa: konstativ smjenjuje performativ, kategoriju istine smjenjuje retorika. Prema Whiteu pripovijedanje nije puka forma u koju se kalupe povijesni događaji, nego predstavlja sustav proizvodnje značenja sa sadržajem inherentnim i prije ikojeg stvaranja u pisanju i govoru. Sam kronologijski slijed događaja ne čini priču, priču mora ispričati povjesničar odabirući između dostupnih izvora i pri tomu je on nužno selektivan i subjektivan. Jednako tako, pri odgovoru na pitanje „što se zapravo zbilo“ povjesničar poseže i za ne uvijek provjerljivim vezivnim tkivom među pojedinim događajima, uobličujući te događaje različitim pripovjednim strategijama i književnim konvencijama. Zbiljski događaji mogu se ispričati u vrlo različitim oblicima (npr. tragedija, komedija, farsa, romansa, ep...) i razlikovati tek po modusu pripovijedanja, bez štete po njihovu uvjerljivost, tvrdi White, međutim ta slika života, bez obzira na njezinu koherentnost i cjelovitost, može biti samo imaginarna.¹⁵ Isprepletenost forme i sadržaja jest uvjetovana tim što je svaki historiografski tekst nužno jezična

¹² No ovdje treba imati u vidu da uobličenje povijesti u pripovijest ide na štetu objektivnosti u smislu da retoričke forme oblikuju mišljenje pa se njima može i manipulirati. O tom aspektu više kasnije.

¹³ Vidi: White 1989.

¹⁴ Biti primjećuje da se u historiografiji „iluzija (glasovito Rankeovo onako kako je doista bilo) gradi prerusavanjem performativa u konstativ (‘deskriptiv’)“ (Biti 2000b: 17).

¹⁵ White drži da jezik nikako ne može biti neutralno sredstvo opisa, nego je uvijek figurativan i s tim u vezi razlikuje četiri dominantna tropa: metafora, metonimija, sinegdoha i ironija što služe kao usmjerivači misli prema određenom značenju. Kada je riječ o učincima, White tvrdi da je svaki diskurs kognitivan, a kada je riječ o sredstvima, što ih radi, svaki diskurs određuje kao mimetički.

tvorevina. Takvom usmjerenošću na jezične sastavnice teksta, a ne na pitanje istinitosti povijesna prikaza, White historiografiju gotovo izjednačava s književnim diskurzom, što je i bila glavna zamjerka upućena njegovim tezama. Ipak, White – mada se zalaže za poimanje historijskog pripovijedanja kao alegorijskog – ne odriče mogućnost njezina uvida u zbilju, dapače.¹⁶

4.

Razumijevanje povijesti kao vremenskog procesa pretpostavlja pripovjedne veze i odnose, teza je P. Ricœur,¹⁷ koji paralelno istražuje povijesno pripovijedanje i književno pripovijedanje priključujući analizi pripovjednih strategija dimenziju temporalnosti, odnosno iskustva vremena. Kroz pripovijedanje se tako pokušava dokučiti tajna vremena, temporalnost, trajanje, smrt.¹⁸ Kao odgovor na aporijsku dimenziju svake temporalnosti, Ricœur predlaže simboličku aktivnost kroz izgradnju zapleta,¹⁹ odnosno, pripovjednu aktivnost što jamči pobjedu sklada nad neskladom. Pripovijedanjem se po Ricœur u rasvjetljava aporija temporalnosti. Povijesno znanje proistječe iz pripovjednog razumijevanja, s tim što je tumačenje implicitno pripovijedanju samom. Pripovijedanje je i u historiografiji i u književnosti refiguriranje vremena te uključuje preobrazbu: stvarnost se u procesu čitanja transformira i konstitutivna je za tvorbu identiteta, riječju, pojedinac prepoznaje sebe i svijet što ga okružuje kroz pripovijesti.²⁰ Iako se prošlost u pripovijesti pojavljuje

¹⁶ White-u slične teze zagovara i Dominic LaCapra. Zanimljiv je njegov osvrt na tekstualnu dimenziju svih izvora za kojima povjesničar poseže. Odbacuje i imperativ koherencije kao onaj što iskrivljuje povijesno iskustvo. I White i LaCapra našli su se na meti kritike zbog „historijskog relativizma“.

¹⁷ Riječ je o trosveščanoj studiji *Temps and recit* (Vrijeme i pripovijest), 1983–1985. Metodološki je oslonjen na pristupe A. Dantoa, W. B. Galliea, H. Whitea i P. Veynea.

¹⁸ Ricœur temelji analizu na čitanju Augustinovih Ispovijesti (vrijeme) i Aristoteleove Poetike (zaplet).

¹⁹ Razumijevanje i uloga zapleta slična je kod Ricœur i Whitea. Ricoeuru zaplet predstavlja poveznicu pripovijedanja i objašnjavanja. Ipak, kritika je ukazala na to da, mada Ricœur puno duuguje Whiteu, njihova su osnovna polazišta ipak bitno različita: Whiteu je historiografija gotovo izjednačena s književnom tvorbom, dok su Ricœur-u i povijest i književnost dio šireg pripovjednog diskursa, mada među njima postoji „posredna veza“ i nužnost međusobnog posuđivanja. Za Ricoeura i povijesna i književna priča „pokazuju prije ljudske nego referencijalnu istinu i obje zahtijevaju, da bi ih se razumjelo, stanovitu narativnu kompetenciju.“ (Brnčić 2007: 288)

²⁰ Kako to sažima Brnčić: „Historiju, po Ricœur, unatoč njezinim dokumentarističkim, nomološkim i znanstvenim pretenzijama, trebamo razumjeti kao oblik naracije, ali je važno točno odrediti što naracija jest te kakav je referencijalni odnos u historiografskom diskursu i koji je njegov doprinos refiguraciji vremena. Historija, koliko god se trudila braniti „objektivnu“ stvarnost u svojim tekstovima, uvijek je, zapravo, samo odnos prema pamćenju.“ (Brnčić 2007: 277)

s nastojanjem dostizanja „istosti“, ona se uvijek nužno ispostavlja kao realno nedostižno „drugo“. Pripovjedni identitet, kako ga razumijeva Ricœur, uključuje tvorbu kolektivnih i pojedinačnih identiteta kroz pripovijesti u smislu da se vrijeme, sebstvo i okolni svijet izražavaju i razumijevaju kroz pripovijesti. Pripovijest je tako vezivno tkivo između prošlosti i budućnosti kojim se otvara mogućnost spajanja i ujedinjavanja različitih, pa i proturječnih, prilika i iskustava u jednu temporalnu cjelinu.

5.

Pripovijesti, štoviše „velike pripovijesti“ kakve su i književne povijesti, Jean-Francois Lyotard pak promatra kao potencijalni instrument moći.²¹ Lyotard uočava raspad tradicionalnih institucija, nacionalnih država i jednopartijskih sustava u postindustrijskom dobu, odnosno postmodernoj kulturi što posljedično vodi k promijeni položaja kategorije znanja. Naime, novi smjerovi istraživanja imaju upliva na izmjenu same prirode znanja u smislu njegova izvanjštenja i primanja oblika vrijednosti sličnom onom između proizvođača i potrošača potrošačke robe. Znanje gubi svoju „uporabnu vrijednost“, ali budući su znanje i moć dvije strane istog novčića,²² nameće se pitanje o tomu tko ima pravo na odluku o legitimitetu znanja. Drugim riječima, pitanje znanja preobličava se u pitanje vlasti, te ujedno dolazi do sve teže identifikacije s „velikim imenima“, odnosno „sadašnjim junacima“. ²³ Iako se prema Lyotardovoj uputi pojedinac treba osloniti na sebe, primjećuje da je sebstvo nužno u „čvorištu“ komunikacijskih mreža. U artikulaciju stavova Lyotard uvodi Wittgensteinovu kategoriju jezičnih igara kao učinaka diskurza i oblika iskaza (djelotvornost propitivanja, obećanja, književnog opisa, naracije...). Naime, pravila jezičnih igara nemaju legitimnost u sebi, nego su predmet izričitog ili neizričitog ugovora među igračima, no, ako se pravila pogriješe sama igra završava, a promjena pojedinog pravila mijenja prirodu igre. Lyotard govorne činove premješta iz komunikacijskog konteksta u kontekst moći ili borbe, odnosno agonistike:²⁴ „govoriti znači boriti se, u smislu igranja, a činovi jezika proizlaze iz opće agonistike“ (Lyotard 2005: 14). U

²¹ Knjiga „Postmoderno stanje“ je po naravi „izvještaj o znanju u najrazvijenijim društvima“ izrađen na zahtjev predsjednika Sveučilišnog vijeća vlade Quebeca, objavljen u Francuskoj 1979. godine.

²² Usporedi također koncept moći u diskurzu M. Foucaulta. Usp. bilješku 25.

²³ Zagovara individualnost u oblikovanju i dosezanju cilja života koji: „ovisi o marljivosti svakoga ponaosob. Svatko se treba oslanjati na sebe“ (Lyotard 2005: 21).

²⁴ U Lyotardovom razlikovanju denotativne igre (pitanje istinitog – lažnog), perskriptivne igre (pravednog – nepravednog) te tehničke igre (učinkovito – neučinkovito), pitanje moći veže se samo uz tehničku. Usporedi: Lyotard 2005: 67.

samoj igri nije ključna pobjeda nego se njezini potezi povlače i radi samog zadovoljstva igrom. Jezične igre su ključne u opstanku društva: „/o/d rođenja, pa makar samo kroz ime koje mu daju, dijete već postaje referentom priče koju priča njegova okolina i u odnosu na koju će se kasnije trebati izmjestiti“ (Lyotard 2005: 23). Drukčije kazano, pitanje društvene veze i samo predstavlja jezičnu igru smještajući onoga tko pita, onoga kojem se obraća i ono što propituje, tvoreći na taj način društvenu vezu. Pravila jezičnih igara su prostorno-vremenski ograničena, no dok su na snazi za njihove učinke treba preuzeti odgovornost. Lyotard znanje promatra kao specifičnu jezičnu igru, s tim što postmoderno znanje ima lokalno, pluralno i heterogeno karakter. Samo znanje oblikuje se velikim narativima ili pripovijestima koje daju izvjesno znanje o pravcu, značenju i moralnom putu ljudskog „razvoja“ budući da pripovjedni oblik prihvaća mnoštvo jezičnih igara.²⁵

6.

I kod Whitea i kod Lyotarda vidljivo je prepoznavanje zbilje kao realnih događaja u prošlosti s jedne i pripovijesti kao praktičnog uobličenja te zbilje s druge strane. Promatrajući pripovijest kao primarni kognitivni instrument,²⁶ Louis O. Mink,²⁷ slično Whiteu i Lyotardu govori o tome da ljudsko iskustvo i djelovanje zapravo nemaju inherentne pripovjedne kvalitete: „naše iskustvo života ne mora samo po sebi nužno biti u obliku pripovijesti, izuzev ako smo mu mi dali taj oblik pretvarajući ga u subjekt priče“ (Mink 2001: 214), s tim što „događaji nisu sirovi materijali iz kojih se konstruiraju pripovijesti, prije će biti da je događaj apstrakcija izvedena iz pripovijesti“ (Mink 2001: 220). Pripovijedanje je izrazito važno i za povijest i za književnost: i povijest i književnost su podjednako priče ili pripovijesti o različitim događajima i aktivnostima, no dok povijest teži reprezentirati prošle aktualnosti i pretendira na istinitost, u književnosti pretenzije k istini, prema Minku, nema. Povjesničar je u poziciji da zbivanja promatra kao cjelinu i poznaje njihov konačan ishod tako da povjesničarevom intervencijom dolazi do preustroja događaja u pripovijest. Isti događaj, opisan na jednak ili drukčiji način, može biti dio bitno različitih pripovijesti.²⁸ Iako prvotno uvodi tezu prema kojoj pripovijesti „ne

²⁵ Lyotard s R. Rortyjem, J. Derridaom, L. Wittgensteinom, M. Foucaultom, J. Butler i drugima zagovara stav da znanje nije metafizičko, transcendentno ili univerzalno nego je znanje nužno ovisno o kontekstu, o vremenu i mjestu pojavljivanja.

²⁶ „Pripovijest je primarni kognitivni instrument – kao instrument usporediv, zapravo, jedino s teorijom i metaforom kao nesvodivim načinima pri tvorbi razumljivog tijeka iskustva.“ (Mink 2001: 213)

²⁷ Vidi: Mink 2001.

²⁸ „Romanopisac može uspostaviti svoju priču na način na koji to želi, podliježe isključivo

žive“ nego se pričaju, pa je zadatak povjesničara u tome da pronade neispričano, cjelinu ili dio, i oblikuje pripovijest, članak Mink zaključuje tezom prema kojoj je opis događaja iz prošlosti zapravo funkcija određenih pripovjednih struktura te se ne može istovremeno pretpostaviti i to da je stvarnost u prošlosti neispričana priča: „Postoje samo prošle činjenice što još nisu opisane u pripovjednom obliku.“ (Mink 2001: 220)

7.

Nešto drukčiji pristup pripovijestima od gore navedenih nalazi se u diskurzu Davida Carra, Jeronimea Brunera i Olivera Sacka. Oni, naime, tvrde da pripovijesti nisu naknadni proizvod ili sustav proizvodnje značenja, nego su inherentne samom ljudskom djelovanju i životnom ciklusu pojedinca. Pripovjedne strukture su ukorijenjene, duboko usađene u ljudskoj praksi i samom tijeku života, štoviše, one opstoje i prije nego što ih se ispriča pa tako postoje i „neispričane“ priče. Za razliku od Minka ili Whitea što tvrde da ljudska zbilja nije ništa drugo nego slijed bez početka i kraja, a pripovjedna koherencija biva nametnuta izvana kroz književnu ili povijesnu imaginaciju, David Carr tvrdi različito: pripovjedna koherencija je dijelom svakoga, pa i najelementarnijeg iskustva ili djelovanja i njezina strukturna značajka.²⁹ Pozivajući se na autore³⁰ što tvrde da drugog upoznajemo kroz njegovu životnu priču, kroz odgovore na pitanja što je radio ili gdje je bio, odnosno, upoznajući „jedinstvo“ života što već ima koherenciju pripovijesti, Carr razvija tezu prema kojoj pojedinac proživljava životne događaje u obliku priče. „S/vakodnevna stvarnost prožeta je pripoviješću.“ (Carr 1991: 91) Života pripovijest nije nametnuta ili izmišljena, ona joj je inherentna. Pojedini događaji bivaju objedinjeni u veće cjeline, odnosno, pripovijest o životu uključuje ne samo niz događaja što se odvija u vremenu i ima stanovitu strukturu, nego i mogućnost potencijalne retrospektive, što okuplja, konstruira i tu strukturu drži zajedno. Ipak, prema Carru, ne treba nužno u svakoj životnoj pripovijesti očekivati potpuno unutarnje jedinstvo, povezanost i cjelinu, niti su pojedinačni životi umjetničko ili estetsko djelo, odnosno „artefakt književne imaginacije“.³¹

zahtjevu umjetnosti. Povjesničar, s druge strane, pronalazi skrivenu priču u dokazima. (...) Ispravno shvaćena, priča iz prošlosti potrebno je samo iskomunicirati, a ne konstruirati.“ (Mink 2001: 215)

²⁹ Vidi: Carr 1991.

³⁰ „Za McInterya život pojedinca može se promatrati kao priča u kojoj pojedinac ujedno kao autor i glavni junak ili protagonist.“ (Carr 1991: 74)

³¹ „Nesumnjivo je to da je naša mašta uključena, kada se bavimo budućnošću ili, drukčije, s realnošću, to se ne mora uvijek poklapati s našim željama i očekivanjima. Ali, kao što smo istaknuli, ovo je praktična, a ne estetska stvar, pitanje suočavanja sa stvarnošću, a ne alternativa tomu. Uključena je naša praktična imaginacija.“ (Carr 1991: 91)

Carr pretpostavlja pripovjednu koherentnost kao normu ili pravilo: „za većinu nas, većinu vremena, stvari nakon svega imaju smisla kad su stavljene zajedno“ (Carr 1991: 90), odnosno, kao standard s obzirom na koji se tumače odstupanja.³² Pojedinci s vremenom rade svojevrstne „autobiografske revizije“, često na prijelazu životnih razdoblja: „Kako idemo dalje, komponiramo i neprestano revidiramo vlastite autobiografije.“ (Carr 1991: 76). Carr u raspravu uključuje i koncept autorstva u smislu pitanja koliko smo svi mi barem koautori naših života, otvarajući time i pitanje tvorbe pojedinačnih identiteta kroz pripovijesti. „Nema sebstva izuzev na križanju priča. Moja vlastita priča bila je u procesu, u mislima i tijelima mojih roditelja, čak i prije mog rođenja, te obuhvaća ključne elemente moga ranog djetinjstva čak i prije nego sam postao svjestan sebe kao zasebnog pojedinca. Kako starim, moja životna pripovijest postaje amalgam uloga i priča: mnoge društvene uloge što ih igram, različite priče u koje sam uključen.“ (Carr 1991: 84), tako da se život može promatrati kao stalni napor ili čak borba za uspostavljanjem i očuvanjem pripovjedne koherencije.

8.

Opisujući pacijenta što je prestao prepoznavati članove svoje obitelji te mahnito i neprestano stvarao svijet i osobe kojima je nadomještao ono zaboravljeno i izgubljeno, Oliver Sacks³³ poistovjećuje identitet pojedinca s njegovom životnom pripovijesti: „Svi mi imamo svoje životne priče, unutrašnju fabulu čija trajnost i smisao predstavlja naš život. Mogli bismo reći da svatko od nas konstruira i živi svoju priču i da ta priča jesmo mi, naš identitet“ (Sacks 1998: 109). Sacks drži da se svatko predstavlja kroz pripovijest što se nesvjesno i neprestano konstruira kroz percepciju, osjećaje, misli, djela ali i ranijih pripovijesti. Jedinstvenost pojedinačnog identiteta osiguravaju upravo – intimne, biografske – pripovijesti i one se ispostavljaju kao nužne za održanje identiteta. Identitet ostvarujemo i zadržavamo kontinuiranom pripoviješću i „sjećanjem“ na sebe.

9.

Oslanjajući se na ranije spomenut stav prema kojemu se mišljenje stvara ne u obliku logičkih ili induktivnih argumenta, nego u priči ili pripovijedanju, Jerome Bruner proširuje tu tezu istraživanjem pripovijedanja u smislu da priče što ih pričamo o vlastitom životu tvore naše autobiografije pa u konačnici i identitet. Teza se eksplicitno izražava već u naslovu njegova

³² „Kada planovi krenu krivim putem, kada se stvari raspadaju, to je referencija na – ili suprotno od – projekcije nalik na priču, 'scenarij' kako se što dogodilo.“ (Carr 1991: 90)

³³ Vidi: Sacks 1998.

članka „Life as narrative“: „Pripovijest oponaša život, život oponaša pripovijest. 'Život' je u tom smislu vrsta izgradnje ljudske imaginacije istovjetna pripovijesti. Izgrađuju je ljudi aktivnom racionalizacijom...“ (Bruner 1987: 692) Drukčije kazano, priča o životu je ujedno kognitivan i pripovjedni angažman; svojevrsni priziv sjećanja i njegova interpretacija pri čemu su pripovjedač i središnja figura/lik jedno. Bruner upozorava na nestabilnost svih (autobiografskih) pripovijesti tvrdeći da ih ta nestabilnost čini osjetljivim na kulturne, međuljudske i lingvističke utjecaje te zbog toga „razgovori što liječe“, vjerske poduke i drugi poduhvati u životu mogu često imati tako duboke učinke na promjenu životne pripovijesti pojedinca.“ (Bruner 1987: 699) Priče o životu odlikuje konstruirana priroda, „mogući svjetovi“, ovisnost o kulturnim konvencijama i upotreba jezika. Analizirajući pripovijesti o životu članova jedne četveročlane obitelji – kao svojevrsne mikro kulture – Bruner zaključuje to da su načini pripovijedanja i konceptualizacije postali uvriježeni do te mjere da su prerasli u upute (naputke ili recepte) za strukturiranje iskustva samog i trasiranja sjećanja. Navedeno prema Bruneru djeluje ne samo u pričama o životu (iz prošlosti u sadašnjost), nego se tiče i budućih projekcija. Vrijeme nas okružuje jednako kao i prostor pa Bruner, slično kao Carr, govori o podacima iz prošlosti kao temporalnim konfiguracijama što se tiču i sadašnjosti i prošlosti i budućnosti. Ukratko: života po sebi nema, „/život nije 'kako je bilo', nego način interpretacije i reinterpretacije, govora i prepričavanja.“ (Bruner 1987: 708). Prema Bruneru postoje univerzalni aspekti bitni za život u pojedinoj kulturi, izdvajajući ih ukupno devet.³⁴ Prvi je „struktura angažiranog vremena“ kao nizanja događaja od početka kroz sredinu prema svršetku, slijedi „generička specifičnost“ u smislu da se pripovjedni iskazi bave specifičnostima oblikovanim tako da pripadaju u žanrove ili tipove;³⁵ (3) „postupci imaju razloge“, odnosno, radnje u pripovijesti podrazumijevaju intencionalna stanja, djelovanje likova „nikada nije slučajno, niti je isključivo određeno uzrocima i posljedicama, već je motivirano uvjerenjima, težnjama, teorijama, vrijednostima i drugim 'intencionalnim stanjima'.“ (Bruner 2000: 145), a sami se razlozi mogu procjenjivati i prosuđivati s obzirom na normu. Kao četvrti univerzalni aspekt Bruner navodi „hermeneutičku kompoziciju“, odnosno pretpostavljenu višestrukost značenja svake pripovijesti, slijedi (5) „implicirani kanon“, odnosno teza da je „narativna stvarnost svijeta ili kanonska ili se smatra otklonom od nekog impliciranog kanona“ (Bruner 2000: 145–147), dok se „dvosmislenost reference“ (6) tiče nužno otvorenog pitanja: o čemu se u pripovijesti zapravo govori, pokušava li se njome prikriti neka

³⁴ Usp. Bruner 2000.

³⁵ Međutim: „na konstrukciju narativnog iskaza duboko utječu kulturalne i povijesne okolnosti (...) žanrovi se prelijevaju“ (Bruner 2000: 144).

druga stvarnost? To da se pripovijesti tiču prekršenih normi i nevolja Bruner smješta u sedmu univerzaliju „prevažnost nepritika“, a „inherentna dogovor-nost“ tiče se prihvaćanja prijepornosti svake pripovijesti, postojanja njezine paralelne ili suprotne inačice. Posljednja univerzalija prema Bruneru je „povi-jesna rastezljivost narativnog iskaza“ u smislu da se prošlim događajima na-meće suvislost ili kontinuitet. Budući je povijest, prema Bruneru, sastavljena od hirovitih događaja kontinuitet je nužan, ti događaji moraju slijediti jedan za drugim ili ih se barem mora doživljavati u slijedu.³⁶ Služeći se pripovjednim načinom konstrukcije stvarnosti pojedinci shvaćaju svijet kroz pripovijesti o tom istom svijetu. Svijet u kojem živimo strukturiran prema pravilima i in-strumentima pripovijesti, odnosno, kroz pripovijesti „k/onstruiramo 'život' stvaranjem 'ja' koje će očuvati identitet.“ (Bruner 2000: 151). Prema Bruneru, dakle, sebstvo čini pripovijedanje o životu na način da su pojedinci kontinui-rano angažirani pripovijedanjem, a njihove priče prerastaju u svojevrsne auto-biografije. Vidjeli smo, slično zastupa i Sacks tvrdeći da ujedno i oblikujemo i živimo pripovijesti što čine naš identitet.

10.

Prikazujući Brunerovu knjigu „Making Stories“, Strawson ne polemi-zira samo s njezinim autorom, nego i ovdje već spomenutim i nespomenutim autorima: Oliverom Sacksom, Maryaom Schechtmanom, Alasdairom MacIn-tyreom, Charlesom Taylorom, Paulom Ricoeurom, Danom Dennetom, riječju s autorima što drže da je sebstvo određeno i oblikuje se, čak izumljuje, kroz pripovijesti o životu. Ta teza već nekoliko desetljeća prevladava u društve-nim i humanističkim znanostima, a posebno u književnoj teoriji, psihologiji, antropologiji, teologiji, filozofiji, sociologiji, političkoj teoriji, no Strawson oblikovanje identiteta kroz pripovijesti opovrgava: „U najboljem slučaju, to je djelomično točno za neke, potpuno netočno za druge. Postoji duboka podjela u ljudskoj vrsti“ (Strawson 2004).³⁷ Strawson ne osporava u potpunosti Bru-nerovu argumenatciju, no drži da je pojam pripovijesti u diskurzu suvreme-ne teorije zloupotrijebljen, artificijalan i doveden do ispraznosti,³⁸ međutim, kao problem i nedostatak naglašava Brunerovo ignoriranje pitanja o iskreno-

³⁶ „Nadovezivanje povijesnih događaja je izvanredan narativni pothvat“ (Bruner 2000: 154).

³⁷ Strawson razlikuje pripovjedače što su određeni pripovijestima i samokreaciji bez obzira tiču li se njihove projekcije prošlosti ili budućnosti, te, s druge strane, ne-pripovjedače što nemaju interes za vlastitu povijest, niti svom životu žele dati oblik pripovijesti. Pripovje-dači i ne-pripovjedači jesu krajnje točke među kojima se nalazi veliki broj „mješovitih“ slučajevea.

³⁸ Stoga Strawson predlaže „prirodnije“ inačice kojima bi se „pripovijest“ mogla zamijeniti: „pogled“, „izjava“, „položaj“, „interpretacija“, pa čak i „život“.

sti i realističnosti pri pripovijedanju o životu budući Strawson drži to da se „dobar“ život pojedinca ne može temeljiti na laži. Gotovo identične stavove zagovara i u znanstvenom članku „Against Narrativity“ (2004) gdje uvodi razlikovanje između „dijakronijskih“ i „epizodičnih“ osoba. Ondje, konkretno, Strawson iznosi argumente protiv dvije tvrdnje: deskriptivno empirijske teze o tome da je uobičajeno ljudsko iskustvo konstruirano kao pripovijest što tvori osobni identitet, odnosno svojevrsne autobiografije kojim se sebstvo tvori, te, s tim povezane normativno-etičke teze da se život mora doživljavati pripovjedno. „Jednostavno nije istina da postoji samo jedan dobar način kojim ljudska bića doživljavaju sebe u vremenu. Postoje duboko ne-Pripovjedni ljudi i postoje dobri načini za život kao duboko ne-Pripovjedni.“ (Strawson 2004: 429) Dijakronijski su tako oni subjekti što sebe vide kao protagoniste životnih pripovijesti, a svoj život kao priču čiji su glavni lik. Glavni lik, stalna figura, predstavlja središnjicu i poveznicu prema prošlosti i budućnosti. Dok je kod dijakronijskih kontinuitet nužan, sinkronijski ljudi prema Strawsonu vlastite živote vide više kao slijed izdvojenih događaja, a sebe percipiraju kao različite osobe s obzirom na različite događaje. Ovdje nije riječ o razlici u prisjećanju na prošle događaje ili o osporavanju jedinstvene „životne povijesti“, pa ni o mogućnosti dohvaćanja osjećaja sebstva, nego o samopercepciji u pripovjednom kontinuitetu s jedne, odnosno, njezine epizodičnosti s druge strane. Povijest je jedna i kod dijakronijskih i kod sinkronijskih subjekata, ali dok je o „ja“ kod dijakronijskih jedno ja što živi u niz epizoda, kod sinkronijskih „ja“ nije isto u različitim točkama u vremenu, oni sebe pamte kao niz osoba, a ne jednu. Iako je riječ o radikalno suprotstavljenim polovima, granica među dijakroničarima i sinkroničarima je prema Strawsonu ipak bitno propusna i dopušta iznimke: dominantno dijakronijski pojedinci mogu ponekad osjećat nedostatak pripovjedne veze sa svojom prošlošću, jednako kao što dominantno epizodični pojedinci mogu uočiti pripovjednu nit sagledavajući svoju prošlost. Riječju, ponekad na svoj život gledamo na posve različit način, uobičajeni dijakroničari kao epizodičari i obrnuto. Međutim, niti epizodičan doživljaj sebstva ima ikakvu prednost pred dijakronijskim, niti ih se može valorizirati u etičkom smislu, nego je riječ samo o različitom pristupu i iskustvu pri doživljaju sebstva.³⁹

³⁹ Reakcije na Strawsonove teze brojne su i još uvijek izazivaju polemike budući njegova argumentacija u književnoj znanosti nije bezrezervno prihvaćena, dapače. Prikaz ili rasprava o polemiци izazvanoj njegovim člankom izlaze iz okvira ovoga rada.

S obzirom na ranije raspravljene modele književne povijesti, mogla bi se povući paralela između iskustva dijakroničara i pripovjednih modela gdje se književno i kulturno-povijesno zbivanje prikazuje podređeno jedinstvu i kontinuitetu, s jedne strane, te između iskustva epizodičara i književnih povijesti što su konstruirane u obliku enciklopedijskih ili leksikografskih natuknica i sličnima što izbjegavaju kontinuitet, jedinstvo i cjelovitog linearnog pripovijedanja. Kao što je u modelima samopercepcije što ih predlaže G. Strawson riječ o oprečnim doživljajima prošlog iskustva i različitim pristupima sebstvu, ali se ne može govoriti o sustavu podređenosti i nadređenosti, tako ni različite modele književne povijesti ne treba povrgnuti hijerarhizaciji. Svi spomenuti modeli, od pripovjednih do enciklopedijskih ili leksikografskih pa i onih nespomenutih, imaju svojih prednosti ali i nedostataka. D. Perkins, na primjer, kaže da svaka povijest književnosti ima „nezaobilaznu ulogu u našem iskustvu književnosti, a i širu društvenu i kulturalnu funkciju“. (Perkins 1992: 17), slično kao već ranije Biti⁴⁰ tvrdeći da sve tehnike kulturalne identifikacije imaju različitu moć, status, utjecaj i perspektivu u različitim društvenim i povijesnim trenucima.

Literatura

- Aristotel, *O pjesničkom umijeću*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- Barthes, Roland, „Uvod u strukturalnu analizu pripovjednih tekstova“, Prev. Dubravka Celebrini, u: Vladimir Biti, ur. *Suvremena teorija pripovijedanja*, Zagreb, 1992, str. 47–78.
- Beljan, Iva, „Naracija u historiografiji: teorijski aspekti“, u: *Umjetnost riječi*, 3–4, 2011, str. 201–224.
- Biti, Vladimir, „Periodizacija kao tehnika kulturalne identifikacije“, u: *Glasje* 10, 1988.
- Biti, Vladimir, *Strano tijelo pripovijesti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000a.
- Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, MH, Zagreb, 2000b.
- Biti, Vladimir, *Politika i etika pripovijedanja*, Zagreb, 2002.
- Brnčić, Jadranka, „Naracija u historiografiji. Paul Ricoeur, Vrijeme i pripovjedni tekst, Pariz 1983–1985.“, u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 1, 2007, str. 277–294.

⁴⁰ Usp. Biti 1988.

- Brnčić, Jadranka, „Ricoeurova hermeneutika sebstva“, u: *Filozofska istraživanja*, 3, 2009, str. 731–747.
- Bruner, Jerome, *Kultura obrazovanja*, Educa, Zagreb, 2000.
- Bruner, Jerome, „Life as Narrative“, u: *Social Research*, 1, 1987, str. 11–32.
- Carr, David, *Time, narrative and history*, Indiana University Press, 1991.
- Ciglar-Žanić, J., „Uvod: o problemima pisanja književne povijesti“, u: *Domisljato stvoren svijet*, Naklada Slap, Zagreb, 2008, str. 11–42.
- Culler, Jonathan, *Književna teorija – vrlo kratak uvod*, AGM, Zagreb, 2001.
- Hutcheon, Linda, „Postcolonial witnessing – and beyond: Rethinking literary history today“, u: *Neohelicon*, 1, 2003, str. 13–30.
- Hunt, Lynn, *Nova kulturna historija*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2001.
- Lyotard, Jean-François, *Postmoderno stanje: izvještaj o znanju*, Ibis-grafika, Zagreb, 2005.
- Mink, Louis O. (2001) „Narrative Form as a Cognitive Instrument“, u: *The History and Narrative Reader*, ur. Geoffrey Roberts, Routledge, 2001, str. 211–220.
- Perkins, David, *Is literary history possible?*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore i London, 1992.
- Paul Ricœur, „Osobni i narativni identitet, Ja i narativni identitet“, u: *Autor, pripovjedač, lik*, priredio Cvjetko Milanja, Osijek, 1999, str. 19–81.
- Peternai, Kristina, *Učinci književnosti. Performativna koncepcija pripovjednog teksta*, Disput, Zagreb, 2005.
- Sacks, Oliver, *Čovjek koji je ženu zamijenio šeširom*, Kruzak, Zagreb, 1998.
- Solar, Milivoj, „Paradigma povijesti književnosti“, u: *Granice znanosti o književnosti: izabrani ogledi*, Zagreb, 2000, str. 248–249.
- Strawson, Galen, „Against Narrativity“, *Ratio*, 4, 2004, str. 428–452.
- Strawson Galen, „Tales of the unexpected“ <http://www.theguardian.com/books/2004/jan/10/society.philosophy> posljednji posjet svibanj 2017.
- White, Hayden, *Metahistory: the historical imagination in nineteenth-century Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore & London, 1975.
- White, Hayden, „Vrijednost pripovjednosti u predstavljanju zbilje“, *Rival*, 1–2, 1989.
- White, Hayden, „Historijska pripovjednost i problem istine u historijskom prikazivanju“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, 2, 2004, str. 621–635.
- Žužul, Ivana, „Povijest književnosti“, u: *Hrvatska književna enciklopedija*, 3, Ma-R, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2011, str. 431–435.

Kristina PETERNAI-ANDRIĆ

**MODELS OF LITERARY HISTORY,
NARRATION AND IDENTITY**

In this article, various approaches to the narrative in historiography are analysed and brought into connection with different models of literary history. The thesis that the narrative is constitutive for history, as well as for the construction of identity, is considered here through a survey of ideas proposed by H. White, P. Ricoeur, J. F. Lyotard, L. O. Mink on the one side, and D. Carr, J. Bruner and O. Sacks on the other. While the former view the narrative as a posterior product of the activity of a subject, the latter rather affirm that the narrative (i.e. stories) is inherent in human activities and in the course of life itself. Their common assumption of a necessary interrelatedness of the narrative and life is opposed by G. Strawson, who tries to disprove it by arguing against the idea that the experience of a past is inevitably constituted through narratives. Finally, Strawson's distinction between 'diachronic' and 'episodic' subjects (individuals) is considered here in parallel with various models of literary history. Just as in the different models of self-perception proposed by G. Strawson, we deal with contrary ways of remembering past experiences and different approaches to selves, but cannot speak of a system of inferiority/superiority, we similarly should not rank different models of literary history according to a hierarchy.

Key words: *literary history, narrative, identity, diachronic subjects, episodic subjects*